

УДК 331.55:339.9

Павліха Н.В.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин
та управління проектами
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

Степанюк Н.А.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри філософії,
економіки та менеджменту освіти
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти*

СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ESTABLISHMENT OF EDUCATIONAL MIGRATION UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено історичний розвиток освітніх міграційних процесів в умовах глобалізації. Визначено, що передумовою освітньої міграції є прагнення індивіду отримати певну освіту, яка може бути класифікована з точки зору бажаного рівня кваліфікації, професійного напрямку, напрямів, методів та шляхів отримання освіти та бажаного результату. Зазначено, що специфічною особливістю освітньої міграції є її вплив не лише на дохідність освітньої галузі (або окремого ВНЗ), але й на економіку країни (регіону), що надає освітні послуги, загалом. Крім того, споживачі освітніх послуг є потенційною робочою силою відповідної кваліфікації. Для збереження і розширення відтворення інтелектуального потенціалу запропоновано використовувати дієві заходи освітньої та міграційної політики держави, які б швидко адаптувались до змін глобального економічного середовища.

Ключові слова: освітня міграція, глобалізація, імміграція, еміграція, освітні мігранти, людський капітал, рух інтелекту.

АННОТАЦИЯ

В статье исследовано историческое развитие образовательных миграционных процессов в условиях глобализации. Определено, что предпосылкой образовательной миграции является стремление индивида получить определенное образование, которое может быть классифицировано с точки зрения желаемого уровня квалификации, профессионального направления, направлений, методов и путей получения образования и желаемого результата. Отмечено, что специфической особенностью образовательной миграции является ее влияние не только на доходность образования (или отдельного вуза), но и на экономику страны (региона), что предоставляет услуги, в целом. Кроме того, потребители образовательных услуг являются потенциальной рабочей силой соответствующей квалификации. Для сохранения и расширения воспроизводства интеллектуального потенциала предложено использовать действенные меры образовательной и миграционной политики государства, которые бы быстро адаптировались к изменениям глобальной экономической среды.

Ключевые слова: образовательная миграция, глобализация, иммиграция, эмиграция, образовательные мигранты, человеческий капитал, движение интеллекта.

ANNOTATION

The article studies the historical development of educational migration under the conditions of globalization. It also determines that the prerequisite for the educational migration is the desire of an individual to get certain education, which can be classified in terms of desired level of qualification, professional specialization, directions, methods and ways of getting education and the desired result. It is noted that a specific feature of educational migration

is its impact not only on the profitability of the educational sector (or a particular university), but also on the economy of the country (region) that provides educational services in general. In addition, the consumers of educational services are a potential workforce of corresponding qualifications. To maintain and expand the reproduction of intellectual potential, it was suggested to use effective measures of educational and migration policy that would quickly adapt to the changes in the global economic environment.

Keywords: educational migration, globalization, immigration, emigration, educational migrants, human capital, movement of intelligence.

Постановка проблеми. Посилення тенденцій глобалізації світової економіки стає причиною збільшення обсягів та зростання темпів міграції людських ресурсів. Міграційні потоки у світі нараховують мільйони людей. Зміна постіндустріального укладу перетворила людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Міграція висококваліфікованих фахівців і вчених значно впливає на соціально-економічний розвиток країн. А саме позитивно впливає на якість економічного зростання країн імміграції, але одночасно призводить до втрати конкурентних переваг для країн еміграції.

В умовах глобалізації все більшої значущості набуває таке явище, як освітня міграція. Українська міграція, що виникла в період української державності, має ряд особливостей, які відрізняють її від попередніх хвиль міграції. Найголовнішою є зміна змістового наповнення мігранта – це вже не низькокваліфікований робітник, а людина, яка отримала вищу або середню спеціальну освіту, володіє іноземними мовами, вміє працювати із сучасною комп'ютерною технікою, володіє інноваційними методиками.

Також відзначається зростання кількості мігрантів з числа наукових працівників (з метою праці в дослідницьких та технологічних центрах різних країн для набуття, вдосконалення і застосування знань), професорсько-викладацького

складу (стажування, підвищення кваліфікації шляхом відвідування лекцій провідних професорів, читання авторських курсів) та студентів (навчання, стажування, післядипломна робота).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти та проблеми освітньої міграції досліджували М. Бачинська, Л. Безтелесна, Л. Жураковська, Д. Кучеренко, Л. Опфельд, М. Пантелєєва, Н. Побережна, Ю. Чекушина, А. Шевчук та інші вчені.

Л. Безтелесна наголошує на тому, що сьогодні країни світу зацікавлені у формуванні освітньо-кваліфікаційного потенціалу міграційним шляхом передусім через залучення іноземних студентів та їх подальше працевлаштування на національних ринках праці [1, с. 254].

Досліджуючи тенденції освітньої міграції, Л. Жураковська підкреслює, що освітніх мігрантів, тобто іноземних студентів, можна вважати найбажанішою категорією мігрантів, оскільки вони представлені, як правило, найбільш обдарованими та мотивованими молодими людьми, готовими сприймати нові знання і технології. Для більшості економічно розвинених країн освітня міграція стає одним із засобів формування людського капіталу, необхідного для розвитку національних економік, водночас є потужним геополітичним ресурсом, що використовується для розповсюдження і просування культури, технологій країн навчання іноземців [2, с. 234].

Людина, набуваючи нові навички та знання, стає головним рушієм економічного поступу. З огляду на це кожна країна зацікавлена у збільшенні людського потенціалу. Як наслідок, актуальності набуває освітня міграція в умовах глобалізації, як зазначає Д. Кучеренко [3, с. 30].

Крім того, проблеми освітньої міграції є предметом наукових досліджень В. Іонцева, О. Біляковської, О. Малиновської. В. Іонцев визначає освітню міграцію як територіальне пересування з одного населеного пункту (держави) в інший з метою навчання (або стажування) в одному з навчальних закладів населеного пункту (держави) в'їзду. Після завершення навчання особа, що виїжджала на навчання в іншу країну, зобов'язана повернутися на батьківщину. Водночас мають місце випадки неповоротності, які класифікуються як «витік умів» [4, с. 233]. О. Біляковська констатує, що метою освітньої міграції є здобуття освіти, і виділяє характерні риси освітньої міграції: короткостроковість, більш-менш чітко окреслені часові рамки, належність до певної вікової групи, добровільність переміщення [4, с. 231]. О. Малиновська виділяє міжнародну навчальну міграцію як переміщення іноземних студентів [5, с. 27].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій із цієї теми доводить актуальність питання освітньої міграції, і важливими сьогодні залишаються аналіз тенденцій освітньої міграції, пошук механізмів протидії перетворення України на країну походження освітніх мігрантів.

Мета статті полягає у вивченні формування освітньої міграції в умовах глобальної нестабільності, її розвитку та наслідків. Глобальна фінансова та економічна криза поставила ряд нових запитань для науковців, які вивчають освітні міграційні процеси. Щоб правильно визначити заходи протидії загрозам масової освітньої міграції з України, перш за все варто визначити основні причини, які спонукали розвиток такого роду подій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Глобалізація в сучасних умовах є домінуючою тенденцією, яка спричиняє значні трансформації в усіх сферах суспільного життя. І важливими є не тільки факти змін, але й ті впливи, які здійснюють глобальні процеси на соціальну систему загалом і систему освіти зокрема. Глобалізація, розвиток інтеграційних процесів сприяли тому, що освітні послуги перетнули національні межі.

Природним закономірним процесом, що дає змогу збалансувати економічну, соціальну, політичну і духовну сфери суспільства, є міграція населення. Міграція населення (від лат. «migratio» – «переселення») – переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час [6].

Серед різновидів міграції виділяють освітню міграцію, яка є переважно тимчасовим переселенням з метою отримання освіти та підвищення кваліфікації за межами адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання [7, с. 113–117].

Ми вважаємо, що освітня міграція – це соціально-економічний та демографічний процес, що є частотою змін перебування, що здійснюється науковцями, професорсько-викладацьким складом, студентами та іншими особами всередині країни та за її межами з метою тимчасової або постійної зміни місця роботи, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, проведення наукових досліджень, післядипломної освіти, стажування тощо.

Освітня мобільність як передумова освітньої міграції заснована перш за все на прагненні індивіду отримати певну освіту, яка може бути класифікована з точки зору бажаного рівня кваліфікації, професійного напрямку, шляхів отримання освіти та бажаного результату.

Розглянемо історичні передумови виникнення освітньої міграції в Україні. В Європі перший університет був заснований у Болоньї (Італія) у 1119 році. Згідно зі статутом університету професорів та студентів до університету могли набирати з представників будь-якої держави, з будь-якої нації. Середньовічні університети були інтернаціональним явищем. Більше того, згідно зі статутами деяких закладів вихідці з інших країн мали право на керівні посади, аж до посади ректора. Зокрема, українець Юрій Дрогобич у 1481 році був обраний ректором Болонського університету.

І хоча більшість університетів намагалась копіювати структуру першого Болонського університету, були і такі, які пропонували зовсім інші підходи до свого закладу, наприклад, в Англії (Оксфордський, Кембріджський університети), де навчались переважно представники аристократії, заможних родин. З України в них прибували діти пануючих верств, знатних родин та козацької верхівки.

Коли частині української молоді відкрилась можливість удосконалити свою освіту, громадськість до цього поставилась по-різному. Відразу з'явилися прихильники і противники виїздів за кордон. Так, молодь охоче прагнула навчатись в університетах, тому що люди, які закінчували тодішні університети, набували загальнолюдських прав (звільнялись від податків, могли звернутись до найвищого суду, мали за тих умов

Таблиця 1

Класифікація освітньої міграції

Ознака	Типологія	Різновид
Мета	Отримання освіти та підвищення кваліфікації	Рівень бажаної освіти: дошкільний; початковий; середній; вищий. Напрямок бажаної освіти: відповідно до наявних галузей знань, напрямів та спеціальностей. Шляхи отримання освіти: навчання та виховання у закладах освіти, стажування, наукові дослідження. Результат освіти: отримання знань та умінь, отримання документу про освіту, корисні зв'язки (можливість отримати роботу в країні (регіоні) навчання), самореалізація, престиж.
Тривалість перебування	Тимчасова , тобто перебування на території (в країні, регіоні, місті) розташування закладу освіти відповідно до термінів навчання з подальшим поверненням на батьківщину. Постійна , тобто перебування на території (в країні, регіоні, місті) для отримання наукового ступеня та роботи в країні перебування.	Частота проміжних (повторних) міграцій залежно від відстані між територіями: раз на місяць, раз на півроку, раз на рік, раз на п'ять років. Інтервал проміжних міграцій залежно від вихідних або канікул: 1–2 дні, 1–2 тижні, 1–3 місяці.
Географічна ознака	Внутрішня міграція , тобто переміщення до навчальних закладів в межах країни. Зовнішня міграція , тобто переміщення до навчальних закладів за межі своєї країни.	Міжрегіональна: місто регіону А → місто регіону Б, село регіону А → місто регіону Б. Внутрішньорегіональна: місто А → місто Б, село → місто, село А → село Б Міжнародна , тобто переміщення до навчального закладу іншої країни. Макрорегіональна , тобто переміщення до навчального закладу з іншою системою освіти.
Напрямок переміщення	Еміграція , тобто виїзд до країни навчання. Імміграція , тобто в'їзд до країни навчання.	
Учасники міграції	Освітні мігранти: учні, абітурієнти, студенти, слухачі, стажери, аспіранти, докторанти.	За віком: до 15 років, від 15 до 21 року, більше 21 року. За громадянством: за країнами, що підтверджують статус громадянина. За мовою спілкування: за мовами. За етнічної приналежністю: за етнічними ознаками. За статтю: чоловіки, жінки.
Ознака законності	Легальна , тобто в'їзд до країни та знаходження на її території без порушень законодавства. Нелегальна , тобто порушення законодавства приймаючої країни (найчастіше відбувається неофіційне працевлаштування).	
Регулювання	Правове регулювання – наявність систем упорядкування міграційних та освітніх відносин. Саморегулювання – стихійні переміщення осіб з метою отримання освіти, що засновані на внутрішніх переконаннях та індивідуальних перевагах.	Рівні регулювання: міжнародний, державний, регіональний, навчального закладу. Напрями регулювання: міграційний, освітній.
Форма організації	Організована , тобто здійснюється за допомогою спеціальних програм для академічного обміну. Індивідуальна , тобто здійснюється самостійно.	Рівні організації освітньої міграції: міжнародний, державний, приватний. Фінансування: бюджетні кошти, стипендії і гранти, самофінансування.

Джерело: складено на основі [9; 10]

гарантований заробіток за фахом). Основну ж опозицію становила церква, боячись, щоб з освітою не принесли додому майбутні бакалаври і маістри ересі і богохульства, а то й католицизму. Дехто питання закордонної освіти намагався трактувати компромісно, однак користь від науки визнавалась безперечною.

В XIV–XVIII століттях вихідці з України були присутні на навчанні майже в усіх університетах Європи. Багато з них закінчували навіть по два, а то й по три заклади, при цьому виявляли постійне невдоволення тим, що знають.

Намагання діячів культури та освіти зміцнити вітчизняну школу й науку не були марними. Київська колегія (потім вона стала Києво-Могилянською академією), у якій діяльно співпрацювали багато вихованців європейських університетів, стає вищою школою. Після заснування у 1724 році в Петербурзі Російської Академії наук, а згодом при ній Академічного університету та Московського університету (1755 рік) значна частина української молоді пішла навчатися до цих вітчизняних закладів.

Після завершення навчання в закордонних вищих школах майже всі молоді вчені повертались на батьківщину, але були і такі, що залишались там, де здобули освіту, професорами, деканами, вченими-дослідниками і брали участь у загальноєвропейському процесі розвитку науки, мистецтва і культури.

Отже, історична ретроспектива свідчить про те, що і раніше освітня міграція значною мірою була викликана регіональною незбалансованістю трудових ресурсів, територіальними різницями в рівні життя, нерівномірним розміщенням робочих місць і навчальних закладів.

Специфічною особливістю освітньої міграції, на думку дослідників, є її найменш шкідливий характер, на відміну від інших видів міграції. Бажаність освітньої міграції обумовлена доходами не тільки для освітньої галузі (або окремого ВНЗ), але й для економіки країни (регіону), що надає освітні послуги, загалом. Крім того, споживачі освітніх послуг є потенційною робочою силою відповідної кваліфікації [8, с. 219].

В структурі загальних міграційних потоків освітня міграція обумовлена задоволенням соціальної потреби в отриманні освіти та підвищенні рівня кваліфікації. Водночас освітня міграція може певною мірою відповідати закономірностям і соціального, і економічного типів міграції.

Для виділення характерних ознак освітньої міграції необхідно ідентифікувати індивідуальні особливості таких переміщень (табл. 1).

Ми вважаємо, що для збереження і розширення відтворення інтелектуального потенціалу необхідні дієві заходи освітньої та міграційної політики держави, які б швидко адаптувались до змін глобального економічного середовища. Необхідно задіяти такі механізми, які б сформували системний рух інтелекту, капіталів, інформації у двох взаємносиметричних напрямках (в Україну і з України). Варто нарощувати

конкурентні переваги країни в науці, освіті та високих технологіях.

За таких умов розширення експорту освітніх послуг стає прибутковим видом економічної діяльності, показником підвищення рівня та якості освіти. Для ефективного використання наукового та освітнього потенціалу країни, урегулювання освітньої міграції в регіонах та країні загалом дієвими заходами є підвищення рівня фінансування освіти та науки; формування стійких взаємозв'язків між освітньою та науковою діяльністю на основі проектів, які об'єднують учених та викладачів із визначеною часткою державного та регіонального фінансування; створення умов для залучення талановитої молоді до наукової діяльності; посилення відповідальності за забезпечення соціально-побутових умов для молодих фахівців.

Але в процесі вироблення освітніх стратегій і впровадження освітньої політики варто враховувати дуалізм процесу глобалізації. З одного боку, глобальні процеси розширюють можливості окремих країн щодо використання інтелектуальних ресурсів, а з іншого – глобалізація загострює конкурентну боротьбу за освітній продукт, передбачає суперництво і керується комерційним і конкурентним підходами. А це несе загрозу для країн із низькими і середніми доходами.

Регулювання освітньої міграції здійснюється з двох боків: регулювання міграції та регулювання освіти. Регулювання міграції відбувається в рамках міграційної політики, яка визначається як «система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави та недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури» [11, с. 23]. Регулювання освіти відбувається в рамках освітньої політики, яку визначають як «сукупність цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного і впроваджувального супроводу стратегії розвитку освіти» [12, с. 22].

Висновки. В Україні розвиток освітньої міграції розпочався вже давно. Сьогодні, в умовах глобалізації, вона все більше розвивається. В Україні важливими чинниками, що вплинули на ці процеси, є посилення економічної кризи та занепад вітчизняної системи освіти.

Наміри молоді тимчасово включитися в міжнародний освітній та науковий простори – це ефективний канал реалізації інтелектуального потенціалу, самоствердження. Повертаючись, вони приносять в Україну новий інтелектуальний продукт, нові знання і технології. Однак часто значна частина цієї групи мігрантів не бажає реалізовувати свій інтелектуальний потенціал у власній країні і виїжджає за кордон уже з метою трудової міграції.

Ми вважаємо, що для зміни ситуації ефективна міграційна політика має включати в себе інтереси розвитку економіки країни на основі отриманих знань освітніми мігрантами. Кінцевою метою має стати не припинення міграцій, що в умовах глобалізації неможливо, а впровадження ефективного механізму вільної циркуляції мігрантів, зокрема перетворення незворотної еміграції у тимчасову.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безтелесна Л. Інтернаціоналізація вищої освіти за умов міжнародної міграції населення як носія людського потенціалу / Л. Безтелесна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3. – С. 254–257.
2. Жураковська Л. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку / Л. Жураковська // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1 (21). – С. 233–242.
3. Кучеренко Д. Стратегії розвитку освітніх систем країн світу: [монографія] / Д. Кучеренко, О. Мартинюк. – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – 312 с.
4. Біляковська О. Освітня міграція українців до Польщі: соціально-психологічний аспект / О. Біляковська // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 року). – К., 2011. – С. 231–237.
5. Малиновська О. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклик та шляхи реагування: аналіт. доп. / О. Малиновська. – К.: НІСД, 2012. – 53 с.
6. Міграція населення // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. Романенко І. Причини і наслідки інтелектуальної трудової міграції / І. Романенко // Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів: зб. тез наукових робіт Міжнародної наук.-практ. конференції. – К., 2014 – С. 113–117.
8. Кривенко Ю. Соціально-філософський аналіз причин та механізмів міграції людських ресурсів у постмодерному суспільстві / Ю. Кривенко // Науковий Вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2011. – Вип. 561–562. – С. 217–221.
9. Філатов В. Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків / В. Філатов, Я. Ромашова // Ефективна економіка. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
10. Степанюк Н. Глобальна фінансова нестабільність: реалії та перспективи / Н. Степанюк // Ефективна економіка. – № 1. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
11. Петрова Т. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / Т. Петрова. – К.: Н.-д. центр з пробл. зайнятості населення та ринку пр. та ін., 1996. – 41 с.
12. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / Є. Красняков // Віче: теорет. і громад.-політич. журн. – 2011. – № 20. – С. 21–24.
13. Степанюк Н. Особливості міграційних процесів при прояві кризових явищ / Н. Степанюк // Економіка та управління національним господарством: стан, тенденції та перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 червня 2016 року). – Одеса, 2016. – С. 79–81.